

**ІНСТИТУТ ПЕДАГОГІКИ
АКАДЕМІЇ ПЕДАГОГІЧНИХ НАУК УКРАЇНИ**

БОНДАРЕНКО ГЕННАДІЙ ЛЕОНІДОВИЧ

УДК 37 (09) + 371.044.2

**Формування творчої особистості молодшого школяра
в педагогічній спадщині В.О. Сухомлинського**

13.00.01 – теорія та історія педагогіки

АВТОРЕФЕРАТ

**дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата педагогічних наук**

Київ – 1999

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана в Уманському державному педагогічному університеті імені Павла Тичини.

Науковий керівник: доктор
педагогічних наук, професор

Кузь Володимир Григорович,
Уманський державний
педагогічний університет імені
Павла Тичини, ректор.

Офіційні опоненти: доктор
психологічних наук, професор,

член-кореспондент АПН
України
Бех Іван Дмитрович,
Інститут проблем виховання
АПН України, директор;

кандидат педагогічних наук,
старший науковий
співробітник
Антонець Михайло Якович,
Інститут педагогіки АПН
України, завідувач лабораторії
теорії та історії педагогіки.

Провідна установа:
Кіровоградський державний

педагогічний університет
імені Володимира
Винниченка,
кафедра педагогіки.

Міністерство освіти України,
м. Кіровоград

Захист відбудеться “ 5 ” листопада 1999 р., о 14 годині, на засіданні спеціалізованої вченої ради К 26.452.03 в Інституті педагогіки АПН України (252053, м. Київ – 53, вул. Артема, 52 а).

З дисертацією можна ознайомитися у науковій частині Інституту педагогіки АПН України (252053, м. Київ – 53, вул. Артема, 52 а).

Автореферат розісланий “ 1 ” жовтня 1999 року.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради
проф. М.П. Легкий

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність дослідження. Сьогодні, коли суспільство стоїть на зламі століть, педагогічною наукою ведуться постійні розвідки щодо розробки парадигми особистісно зорієнтованого навчання для нової школи України ХХІ століття, яка б плекала творчу особистість.

Необхідність формування творчої особистості пояснюється, по-перше, інтересами всього людського суспільства, по-друге, загальнодержавними інтересами України, по-третє, власними інтересами особистості.

Нова парадигма особистісно зорієнтованого навчання педагогічною громадськістю вбачається передусім – людинознавством; формуванням творчої особистості, яка, крім ґрунтовних знань, матиме особливі творчі якості, нестандартність, оригінальність мислення,

потребу в творчій самореалізації; творчістю самого вчителя, в якій утверджується проєктивна, особистісно зорієнтована педагогіка.

На це акцентує увагу і Державна національна програма “Освіта (Україна ХХІ століття)” і Національна програма “Діти України”, наголошуючи на постійній розробці теоретичних і практичних аспектів проблеми, націлених на особистість дитини, розкриття її неповторного творчого потенціалу.

Ми переконані, що надійним шляхом розв’язання проблеми є осмислення, узагальнення, оцінка досвіду минулого як багатющого джерела ідей для подолання основних суперечностей сьогодення. У зв’язку з визнанням гуманістичних і демократичних, духовних і особистісно-діяльнісних імперативів, які передбачають розвиток здібностей, творчої потенції кожної особистості, породжують прагнення до життя за законами краси і реалізації себе як мікrokосмосу, педагогічний досвід вітчизняного педагога-гуманіста В.О. Сухомлинського має велике теоретичне і практичне значення, бо ж поза будь-яким сумнівом символізує собою високогуманну, демократичну педагогіку, важливе місце в якій займає формування творчої особистості молодшого школяра.

Педагогічна спадщина В.О. Сухомлинського щодо формування людини-творця – це завжди постійний пошук, творення нових гуманістичних педагогічних технологій, закладання фундаменту школи майбутнього, школи завтрашнього дня. Вона сприятиме розв’язанню завдань нової школи України ХХІ століття і педагогічної науки у напрямку формування творчої особистості молодшого школяра.

Важливими джерелами педагогічної системи В.О. Сухомлинського стосовно проблеми формування творчої

особистості молодшого школяра були прогресивні тенденції розвитку світового педагогічного процесу, зокрема спадщина Арістотеля, Демокріта, А.-Ф.Дістервега, Я.А.Коменського, Й.Г.Песталоцці, Ж.-Ж.Руссо та вітчизняної школи і педагогіки – А.С.Макаренка, Л.М.Толстого, К.Д.Ушинського, І.Я.Франка, С.Т.Шацького, Т.Г.Шевченка та інших. В.О. Сухомлинський широко використовував і розвивав ідеї психологів Л.С.Виготського, П.І.Зінченка, Г.С.Костюка, О.М.Леонтьєва, Ж.Піаже, С.Л.Рубінштейна, фізіологів І.П.Павлова І.М.Сеченова.

Педагогічна спадщина В.О. Сухомлинського, яка відповідає кращим гуманістичним традиціям вітчизняної і світової педагогіки, сьогодні у центрі уваги всієї світової педагогічної спільноти – М. Библюка (Польща), М.В. Богуславського (Росія), Е.Гартман (Німеччина), М.А. Дмитрієва (Білорусь), Л.А. Мілкова (Болгарія), М.І. Мухіна (Росія), Л.І. Федорової (Республіка Саха (Якутія), Х. Франгоса (Греція), Бі Шуджі (Китай) та інших.

Великий внесок у вивчення наукового доробку В.О. Сухомлинського зробили вітчизняні вчені: М.Я.Антонець, Л.С.Бондар, Т.Г.Будняк, В.А.Василенко, М.М.Дубінка, І.А.Зязюн, В.П. Корнеєв, В.Г.Кузь, А.М.Луцюк, В.М. Мадзігон, Л.М. Масол, Т.П.Остапйовська, Я.А.Розенберг, О.Я.Савченко, Г.М.Сагач, О.В.Сухомлинська, Г.В.Сухорукова, З.М.Шевців, М.Д.Ярмаченко. Вивченню життя і творчості педагога-гуманіста присвячені книги, брошури, статті Ю.П. Азарова, О.К. Андрєєвої, А.М. Борисовського, С.П. Заволоки, Б.С. Тартаковського, В.О. Омеляненко, І.А. Цюпи.

Керуючись концепцією комплексного вивчення проблеми як інтеграції філософського, психологічного і педагогічного підходів, що дає змогу відтворити картину

проблеми в цілісності, ми прийшли до висновку про належну увагу вітчизняних і зарубіжних учених до проблеми творчості та розвитку творчої особистості.

Проблема творчості в її загальнофілософській постановці знаходить місце у дисертаційних дослідженнях Г. С. Батішева, В. О. Босенка, Н. В. Грищенко, Г. О. Давидової, М. Л. Злотіної, В. І. Іванова, П. П. Крамара, В. М. Межуєва, Б. В. Новікова та інших.

Дослідженню структури, механізму, динаміки пізнавальної творчості, логіки наукового відкриття, феномену інтуїції, підсвідомого, практичного розуму присвячені наукові розвідки Г. О. Белової, Т. І. Білобровко, В.Г. Вербицького, Г. І. Волинки, Т. В. Коробкіної, О.М. Коршунова, Ф. В. Лазарева, А. В. Славіна та інших.

У психолого-педагогічній науці загальні питання формування творчої особистості досліджували І.Д.Бех, Л.С.Виготський, Г.С.Костюк, В.А. Крутецький, О.М. Леонтєв, С.Л. Рубінштейн; процес творчості, сутність творчої діяльності, її етапи, методи вивчення – Г.С. Альтшуллер, А.Горальські, О.Н.Лук, А.Матейко, В.А.Романець, В.Г.Розумовський, О.К. Тихомиров, Я.О. Пономарьов, В.С. Шубинський; сутність творчої активності особистості – Ш. І. Ганелін, В.В. Давидов, Л. Б. Єрмолаєва-Гоміна, О. В. Жуганов, Ю. О. Міславський, Ю. І. Неженцев, О. П. Петров, зокрема молодшого школяра – Л. І. Божович, Н.Т. Гурець, С. В. Діденко, Д. Г. Іванова, В.С. Кузін, О.М. Матюшкін; розвиток творчих здібностей – Ш.О.Амонашвілі, Ед. де Боно, І.П. Волков, І.С.Волощук, Л.Л.Момот, Н.С.Лейтес, О.Н.Лук, О.М.Матюшкін; творчу обдарованість – В.О.Моляко, С.К.Шандрук та інші; збагачення творчого потенціалу молодших школярів – Л.А. Венгер, Л.Г.Вержиковська, О.В.Запорожець, Н.М.Ляшова; діагностику творчої особистості – Ю.З.Гільбух, А.З. Зак, Л.

М. Фрідман та інші; творчу діяльність педагога стосовно розвитку творчої особистості учня – Ю. К. Бабанський, О. І. Виговська, В. І. Загвязинський, І. А. Зязюн, В. А. Кан-Калік, В. М. Кожевніков, М. Д. Нікандров, М. М. Поташник, О. Я. Савченко, Ю. П. Саламатов, В. О. Сухомлинський; формування творчої особистості вчителя – А. М. Алексюк, Д. Г. Іванова, Н. В. Кічук, А. Л. Кошелєв, М. Ф. Ломонова, О. Є. Приходько, С. О. Сисоєва, Р. Х. Шакуров, В. І. Шинкаренко.

У зарубіжній психології – Дж. Гілфорд, В. Калвейт, М. Кауке, І. Лаунер, Г. Нойнер, Р. Стернберг, Е. Фромм.

Окремі аспекти проблеми формування творчої особистості молодшого школяра в педагогічній спадщині В. О. Сухомлинського привертали увагу дослідників Н. В. Безлюдної, І. П. Волкова, І. С. Волощука, О. В. Крамчанікова, К. Є. Кривошеєнко, В. В. Маткіна, О. М. Матюшкіна, Д. І. Пащенко, О. Я. Савченко та інших.

Як показав аналіз монографій, дисертаційних робіт, статей, проблема формування творчої особистості молодшого школяра в педагогічній спадщині В. О. Сухомлинського комплексно у педагогічній науці ще не вивчалася, хоча є актуальною.

Враховуючи недостатню теоретичну розробку і нагальну практичну потребу у вирішенні означеної проблеми, темою нашого дослідження було обрано “Формування творчої особистості молодшого школяра в педагогічній спадщині В. О. Сухомлинського”.

Проведене дисертаційне дослідження є складовою частиною роботи наукової лабораторії “В. О. Сухомлинський і школа ХХІ століття” Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини. Тема дослідження затверджена вченою радою УДПУ і узгоджена у вищеназваному формулюванні у

Раді з координації наукових досліджень у галузі педагогіки і психології АПН України.

Об'єкт дослідження – процес формування творчої особистості молодшого школяра в педагогічній спадщині В.О. Сухомлинського.

Предмет дослідження – механізм (умови і шляхи) формування творчої особистості молодшого школяра в педагогічній спадщині В.О. Сухомлинського.

Мета дослідження – теоретично проаналізувати погляди В.О. Сухомлинського на процес, умови та шляхи формування творчої особистості молодшого школяра, систематизувати й апробувати систему педагогічних заходів, що забезпечують ефективне формування людини-творця на основі педагогічної спадщини В.О. Сухомлинського.

Гіпотеза дослідження: процес формування творчої особистості молодшого школяра в новій школі України ХХІ століття буде більш ефективним, якщо він передбачатиме використання творчої спадщини В.О. Сухомлинського, а саме:

- способи керівництва цим процесом з боку творчого вчителя;
- взаємозв'язок між розумовою і фізичною творчою працею;
- атмосферу емоційного комфорту;
- активні форми діяльності молодших школярів, спрямовані на розвиток творчих здібностей, реалізацію сутнісних сил.

Завдання дослідження:

1. Дослідити змістове навантаження понять “творчість”, “творчість молодшого школяра”, “педагогічна творчість” і особливості сучасного

психолого-педагогічного знання про творчу діяльність молодших школярів.

2. Проаналізувати процес формування творчої особистості молодшого школяра в педагогічній спадщині В.О. Сухомлинського, який базувався на гуманістичному і демократичному, духовному і особистісно-діяльнісному імперативах.
3. Вичленити і охарактеризувати основні умови і шляхи формування творчої особистості молодшого школяра в педагогічній спадщині В.О. Сухомлинського.
4. Виявити і проаналізувати творче використання доробку В.О.Сухомлинського з даної проблеми в практиці роботи сучасної школи.
5. Розробити, науково обґрунтувати та дослідницько-експериментальним шляхом перевірити систему педагогічних технологій формування творчої особистості молодшого школяра на основі педагогічної спадщини В.О. Сухомлинського.

Концепція дослідження.

У здійсненому дослідженні ми виходимо з концептуальних засад, виведених В.О. Сухомлинським, які, на нашу думку, відіграватимуть значну роль у формуванні творчої особистості молодшого школяра у новій школі України XXI століття, а саме: віра педагога в талановитість і творчі сили кожної дитини; творчий стиль діяльності учителя; взаємозв'язок між розумовою і фізичною творчою працею; атмосфера емоційного комфорту як гуманізація взаємодій “учитель-учень”, “учень-учень”; процес формування творчої особистості як цілісна система, що включає в себе такі складові: систему уроків мислення як форму і засіб формування творчих здібностей; систему читання та літературно-творчого розвитку; систему

трудового виховання як засіб перетворення молодшого школяра із потенційного в дійсного суб'єкта творчого процесу; відкриття і створення учнем “нового” не лише у зовнішньому світі, а й виявлення нового у собі (власних можливостей) як більш високого рівня людського життєздійснення.

Методологічно-теоретичну основу дослідження становлять Державна національна програма “Освіта (Україна ХХІ століття)”, Національна програма “Діти України”; концептуальні положення про місце і роль досвіду минулого в розвитку наукових знань; вихідні науково-філософські принципи щодо розвитку особистості і її творчої діяльності; формалізовані педагогічні теорії навчання і виховання; системний підхід як різнобічний та багаторівневий спосіб аналізу досліджуваної педагогічної дійсності.

Для розв'язання поставлених завдань використовувалися такі методи дослідження: теоретичний і порівняльний аналіз психолого-педагогічної літератури, періодичних видань; вивчення і аналіз навчально-методичної документації, архівних матеріалів; порівняльно-зіставляюваний аналіз теоретичних і емпіричних джерел; аналітико-синтетичний метод обробки результатів у органічній єдності з принципами історичного підходу до досліджуваного явища; діагностичні (анкетування, інтерв'ювання, спостереження, бесіди, тестування); експериментальні (констатуючий і формуючий експерименти); математична обробка експериментальних даних.

Джерела дослідження: педагогічні та художні твори В.О. Сухомлинського, рукописні матеріали особистого фонду вченого у Центральному державному архіві вищих органів влади та управління України (ЦДАВО

України) і Державного меморіально-педагогічного музею В.О. Сухомлинського при Павлівській середній школі (Кіровоградська обл., Онуфрієвський р-н, с. Павлиш); книги, статті та спогади про життя та педагогічну діяльність В.О. Сухомлинського; автореферати дисертацій та дисертації з різних аспектів теоретичної спадщини В.О. Сухомлинського; філософська, психолого-педагогічна наукова література з досліджуваної проблеми.

Дослідження здійснювалося протягом 1996-1999 р.р. і охоплювало три етапи.

На першому етапі (1996-1997 р.р.) проводилась підготовча робота, вивчався стан досліджуваної проблеми шляхом аналізу наукових праць, публікацій; визначалися основні напрямки дослідницької роботи, формулювались концептуальні положення, конкретизувались об'єкт, предмет, мета, завдання, розроблялась гіпотеза дослідження.

На другому етапі (1997-1998 р.р.) поглиблювався теоретичний аналіз літератури з обраної проблеми, проводився констатуючий експеримент і апробувалася методика формуючого експерименту. Було обгрунтовано систему педагогічних заходів, що забезпечують формування творчої особистості молодшого школяра на основі педагогічної спадщини В.О. Сухомлинського.

На третьому етапі (1998-1999 р.р.) матеріал узагальнювався і систематизувався, аналізувалися результати формуючого експерименту, здійснювалася математична обробка отриманих даних, формулювалися висновки, оформлялась робота.

Базою дослідження виступили загальноосвітні школи Черкаської області м.Умані, Уманського району (с. Кочубіївка), м. Корсунь-Шевченківського. Дослідно-експериментальною роботою було охоплено

учнів 1-3 класів (460 осіб), вчителів початкових класів (98 осіб), студентів Уманського педуніверситету під час педагогічної практики.

Наукова новизна дослідження полягає в цілісному аналізі проблеми формування творчої особистості молодшого школяра у педагогічній спадщині В.О. Сухомлинського; показі внеску В.О.Сухомлинського у практичне розв'язання цієї актуальної проблеми; розробці і систематизації заходів формування творчої особистості молодшого школяра на основі педагогічної спадщини В.О. Сухомлинського.

Теоретична значущість дослідження полягає в тому, що в ньому на основі цілісного історико-педагогічного аналізу виявлені і розкриті погляди В.О.Сухомлинського на сутність поняття “дитяча творчість”, процес формування творчої особистості молодшого школяра (критерії, прийоми, методи, засоби, форми, умови).

Практична значущість дослідження полягає в тому, що отримані в результаті дослідження положення і висновки можуть бути використані у педагогічних навчальних закладах при читанні курсу історії педагогіки, різних спецкурсів і проведенні спецсеминарів. Розроблена нами програма “Формування творчої особистості молодшого школяра (на основі педагогічної спадщини В.О.Сухомлинського)” може бути використана у практичній діяльності вчителя початкових класів, педагогічній практиці студентів. Робота узагальнює досвід ученого і сприяє його збереженню та використанню на сучасному етапі.

Вірогідність результатів дослідження забезпечувалася методологічним та теоретичним обґрунтуванням вихідних положень, адекватністю методів меті і завданням

дослідження, даними дослідно-експериментальної роботи, які свідчать про підвищення ефективності формування творчої особистості молодшого школяра на основі використання спадщини В.О. Сухомлинського.

Апробація результатів дослідження. Основні положення, висновки та результати дослідження доповідалися і обговорювалися на засіданнях наукової лабораторії “В.О. Сухомлинський і школа ХХІ століття” та засіданнях кафедри педагогіки і методики початкового навчання Уманського педагогічного університету (1996-1999 р.р.). Вони викладені в матеріалах Міжнародних (Москва, 1998), Всеукраїнських (Вінниця, 1997; Кіровоград, 1998), Міжвузівських (Суми, 1997; Чернігів, 1998) науково-практичних конференцій, педагогічних читань та науково-практичних семінарів (Київ-Умань, 1997).

Публікації. Результати дослідження відображено в 10 публікаціях автора (всі одноосібні): в чотирьох статтях у науково-фаховому журналі і збірниках наукових праць, одній статті у науковому віснику, одній публікації в наукових записках, трьох публікаціях у збірниках матеріалів педагогічних читань і науково-практичних конференцій, одному науково-практичному семінарі.

Структура дисертації. Дисертаційна робота складається зі вступу, двох розділів, коротких висновків до параграфів розділів, загальних висновків, списку використаних джерел (319 найменувань), додатків (13 стор.). Загальний обсяг дисертації 201 сторінка. З них 162 сторінки основної частини. У роботі наведені 8 таблиць, 1 рисунок, 1 схема.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У вступі обґрунтовано актуальність теми дослідження, визначені об'єкт, предмет, мета, гіпотеза, завдання, концепція, методологія, методи та джерела дослідження, виявлено наукову новизну, теоретичну та практичну значущість одержаних результатів, сформульовано вірогідність результатів дослідження, подано відомості про їх апробацію.

У першому розділі "Формування творчої особистості молодшого школяра як психолого-педагогічна проблема" проведено аналіз філософської, психолого-педагогічної наукової літератури з проблеми творчості взагалі і формування творчої особистості молодшого школяра; розкрито погляди В.О.Сухомлинського на процес формування творчої особистості молодшого шкільного віку.

У розділі стверджується, що формування творчої особистості слід розпочинати у дитячі роки, які характеризуються здатністю захоплюватися пошуком невідомого, незвичайного. Відзначається, що формування творчої особистості учня сьогодні вітчизняними вченими розглядається як особистісно зорієнтована взаємодія суб'єктів навчально-виховного процесу, спрямована на полегшення, сприяння його (учня) творчій навчальній діяльності, стимулювання його творчої активності (Р.Х.Вайнола, С.О.Сисоєва та ін.).

Не дивлячись на неоднозначність трактування поняття "творчість", філософи відзначають, що в основному воно базується на двох основних припущеннях: 1) підведення творчості під категорію діяльності, як виду під рід; 2) визнання новизни ідеї, шляху, результату як майже єдиного критерію творчості (Н.В.Грищенко).

У психолого-педагогічних дослідженнях поняття "творчість молодшого школяра" ґрунтується на ознаках такого феномену, як творчість, і визначається як процес створення

чогось нового, раніше для даного конкретного суб'єкта невідомого (В.О.Моляко).

Сучасні науковці основними критеріями творчості молодших школярів вважають: самостійність (повну або часткову), пошук і перебір можливих варіантів руху до мети (в повному або частковому об'ємі), створення суб'єктивно нового продукту (в повному чи частковому вигляді).

У ході дослідження встановлено єдність творчого процесу молодшого школяра і дорослого, його одну психологічну основу: а) аналогічність стадій проходження (усвідомлення задуму – пошук шляхів реалізації задуму – власне творення – оцінка і перевірка отриманого результату; б) активність творчої діяльності. Виявлено основні типи творчої діяльності молодших школярів: техніко-конструктивний, образно-художній, вербально-поетичний, музично-рухливий, ситуативний: спонтанний і розсудливий (В.О.Моляко). Розглянуто основні складові компоненти творчих здібностей учнів, загальнодіяльних і специфічних їх умінь, характерних для тієї чи іншої галузі знань; типи мислення (конкретно-практичний, абстрактно-логічний, конструктивно-образний); "бар'єри" творчості (психологічну інерцію мислення як властивість використовувати знання без можливого урізноманітнення; функціональну обмеженість мислення – використання знань в усталених мисленневих межах; роль пізнавального інтересу в тісному зв'язку з творчою самостійністю учня, з розвитком його нахилів і здібностей; взаємодію між генетичною обумовленістю творчої обдарованості й умовами, які пропонує навколишнє середовище (навчально-виховні засоби і методи).

Показується внесок В.О.Сухомлинського у розробку теорії і практики проблеми формування творчої особистості молодшого

школяра, футурологічна спрямованість, направленість у майбутнє його плодотворних ідей щодо процесу виховання людини-творця.

В.О.Сухомлинський створив авторську систему формування творчої особистості молодшого школяра, яка ґрунтується на гуманістичній, оптимістичній ідеї про те, що кожна дитина може стати неповторним творцем матеріальних і духовних цінностей.

Педагог-вчений дає власне тлумачення поняття “дитяча творчість”, яке ґрунтується на критеріях створення школярем суб’єктивно нового у зовнішньому світі і виявлення нового у собі (суб’єктивних перебудов, росту особистості).

Теоретичний аналіз педагогічної спадщини

В.О.Сухомлинського дозволив побудувати модель структурних компонентів (сфер) творчої особистості молодшого школяра (див. схему 1), на які педагог орієнтувався і формував у контексті цілісного неперервного навчально-виховного процесу, що мав мету – всебічний і гармонійний розвиток. Пізнавальний компонент полягає у діагностиці і розвитку інтелектуальної сфери молодших школярів – розумових операцій як основних механізмів творчого мислення. Тут в основному В.О.Сухомлинський приділяв увагу розвитку інтелекту, а саме: інтелектуально-логічним здібностям (спостерігати, аналізувати, порівнювати і т.п.), інтелектуально-евристичним (уявляти, фантазувати, висувати ідеї, творчо застосовувати на практиці отримані знання і т.п.), здібностям до самоорганізації (наполегливості у доведенні справи до кінця, вольовим зусиллям). Мотиваційний компонент полягає у розвитку в молодших школярів пізнавального інтересу, інтересу до певного виду творчості, інтелектуальних потреб, джерелом яких є значний успіх учня, що породжує енергію для подолання труднощів; ціннісних орієнтацій (родина, друзі, вчителі). Емоційно-вольовий – у

ставленні особистості до природи, до людей, до творчої праці (процесу, результату); до себе. Конституційний – у значенні і ролі властивостей нервової системи, темпераменту в системі творчої діяльності молодших школярів.

В.О.Сухомлинський розкрив у педагогічній теорії поняття "ступінь творчості" як особливу спрямованість інтелекту, особливий взаємозв'язок між інтелектуальним життям особистості й її виявленням в активній діяльності.

Творчий процес учений розглядав як інтелектуальну працю, в результаті якої учні розвивають свої творчі розумові здібності й набувають знань, практичних умінь і навичок.

У ході дослідження виявлено авторську систему формування творчої особистості молодшого школяра, яку В.О.Сухомлинський називав "гармонією педагогічних впливів". Її структурними компонентами були: 1) природа і краса; 2) співпереживання; 3) творча думка; 4) творча праця. Ці структурні компоненти пронизували весь цілісний навчально-виховний процес в Павлівській середній школі – навчальні предмети, позакласну шкільну роботу (індивідуальну, групову, масову), різні форми творчої соціальної діяльності.

Аналіз педагогічних праць В.О.Сухомлинського дозволив вичленити основні творчі якості, які педагог охарактеризував і формував у молодших школярів: спостережливість, здібність уявляти і фантазувати, здібність відчувати гумор, вміння абстрагуватися, наполегливість у доведенні справи до кінця, вміння зберігати в пам'яті знання, вміння творчо застосовувати на практиці отримані знання, гнучкість мислення, здатність аналізувати і синтезувати, критичну оцінку своєї діяльності, здатність знаходити різноманітні способи розв'язання творчого завдання, широту думки, відчуття краси. Розвиток творчих якостей

В.О.Сухомлинський розглядав не як цілеспрямований вплив, а з точки зору самовиховання – пропускання школярами всього впливу вчителя через власну систему потреб, цінностей, інтересів.

Вивчення творчого доробку В.О.Сухомлинського дозволило виявити і охарактеризувати чинники, які мали вагомий вплив на формування творчої особистості молодшого школяра: пізнавальний інтерес як активну участь творчих сил школярів у процесі осмислення, дослідження; врахування психологічних типів людей – "мрійників" і "теоретиків"; колективну творчу діяльність з ведучою домінантою автономного "Я"; створення творчого клімату як у системі шкільної освіти, так і в сімейному вихованні; чітке виділення в змісті знань того, що необхідно запам'ятати; зв'язок навчання з життям; синтез засобів мистецтв; врахування синтетичних творчих періодів; оволодіння учнями кістяком умінь; естетизацію всіх видів творчої діяльності учнів.

У другому розділі "Механізм формування творчої особистості молодшого школяра" розглянуто "педагогічну інструментовку" (умови і шляхи) формування творчої особистості молодшого школяра в педагогічній спадщині В.О.Сухомлинського, показано досвід творчого впровадження ідей вченого у сучасній початковій школі і освітньо-виховних закладах нового типу, описано зміст, етапи та форми дослідно-експериментальної системи педагогічних заходів щодо формування творчої особистості молодшого школяра на основі педагогічної спадщини В.О.Сухомлинського.

У дисертації на основі теоретичного аналізу спадщини В.О.Сухомлинського вичленено основні умови формування творчої особистості молодшого школяра: творча діяльність учителя; взаємозв'язок між розумовою і фізичною творчою

працею; атмосфера емоційного комфорту. Творча діяльність учителя полягає в усвідомленні ним своєї соціальної відповідальності, прагненні працювати творчо; трансформації теорії в практичне педагогічне керівництво; організації дослідницької роботи як уміння педагога проникати в теоретичний зміст педагогічного явища, осмислювати його; проектуванні розвитку творчої особистості дитини; суб'єкт-суб'єктному підході взаємодії вчителя з учнем; педагогічній культурі; творчій спрямованості всього навчально-виховного процесу в школі. Суть практичної реалізації взаємозв'язку між розумовою і фізичною творчою працею В.О.Сухомлинський вбачав у виборі для навчально-виховного процесу таких видів діяльності, які б вимагали втілення думки школяра, задуму у справу своїх рук з метою створення чогось нового (сільськогосподарське дослідництво, конструювання і монтування, вибір способів обробки матеріалів, вибір інструментів і механізмів, технологічних способів обробки). Роль емоційного комфорту полягає у розвитку, зміцненні в дитині оптимістичної впевненості у можливості подолання труднощів. Емоційний комфорт досягався завдяки створенню атмосфери душевної рівноваги, справедливій оцінці трудових зусиль, створення ситуацій успіху, зіткнення бажань і інтересів учителя й учня, атмосфері творчої праці, самодіяльності учнів.

У ході дослідження встановлено основні шляхи формування творчої особистості молодого школяра: систему уроків мислення, систему читання та літературно-творчого розвитку, систему трудового виховання. Система уроків мислення являє собою процес активної розумової праці, завдяки якому вивчалися, застосовувалися на практиці знання та розвивалися творчі розумові здібності. Система читання та літературно-творчого розвитку молодших школярів має на меті формування талановитого творчого читача, який через

книги засвоює життя і виховує самого себе та розвиток умінь і навичок творчої літературної діяльності і потреби в ній. Система трудового виховання спрямована на осмислення молодшими школярами закономірностей природи, усвідомлення творчого характеру трудових операцій, оволодіння уміннями і навичками, створення матеріальних цінностей.

У цьому розділі показано ефективність використання на сучасному етапі розроблених ученим педагогічних технологій формування творчої особистості молодшого школяра у практичній діяльності вчителів початкових класів Кіровоградщини, Київщини, Черкащини.

У дисертації наведено експериментальну перевірку ефективності системи педагогічних впливів на формування творчої особистості молодшого школяра, створену на основі спадщини В.О.Сухомлинського. Стрижнем формуючого експерименту виступила складена нами програма курсу "Формування творчої особистості молодшого школяра на основі педагогічної спадщини В.О.Сухомлинського". Мета програми курсу полягає в навчанні мисленнєво-мовленнєвій творчій діяльності молодшого школяра, що сприяє розвитку цілого комплексу якостей особистості, орієнтація в яких дозволяє вчасно виявити зародки творчих рис учнів та зосередити увагу на їх формуванні. Основне завдання програми курсу у керівництві розвитком творчих якостей мислення, пізнавальних можливостей, уяви, фантазії, пам'яті, вербальних і практичних творчих здібностей учнів. Основними умовами ефективності програми курсу є: творчий стиль діяльності вчителя початкових класів; врахування вікових особливостей молодших школярів; природа як джерело і світ творчої дитячої думки; взаємозв'язок між розумовою і фізичною творчою працею; створення вчителем сприятливого психологічного клімату (відчуття зовнішньої безпеки дітьми, розкнутості і

свободи; уникання негативних оцінок); співдружність, співтворчість учителя та учнів. Програма курсу складається з 4 розділів: розвиток активного творчого читача; розвиток творчого мислення; розвиток творчої уяви і фантазії; розвиток основ відчуття слова.

Одержані експериментальні дані, які подані у наведеній нижче таблиці (див. табл. 1), засвідчили позитивну динаміку сформованості вербальної і практичної творчості.

Таблиця 1

Динаміка сформованості рівнів вербальної і практичної творчості

молодших школярів (кінцевий зріз)

ВТ – вербальна творчість;

ПТ – практична творчість;

Л – легкість;

О – оригінальність.

Таким чином, отримані експериментальні дані переконливо свідчать про правомірність висунутої гіпотези та підтверджують ефективність розробленої нами системи педагогічних заходів формування творчої особистості молодшого школяра на основі педагогічної спадщини В.О.Сухомлинського.

У висновках на основі проведеного нами історико-педагогічного й експериментального дослідження сформульовані основні результати роботи:

- 1) виявлено і охарактеризовано особливості сучасного психолого-педагогічного знання про творчість і творчу діяльність молодшого школяра: змістове навантаження понять "творчість", "учнівська творчість", "педагогічна творчість" і їх критерії; етапи творчого процесу молодших школярів і його психологічну основу; систему загальних для різних видів творчості якостей особистості; бар'єри творчості; основні умови, методи, шляхи формування

творчої особистості молодшого школяра; рекомендації щодо оптимального розвитку творчих здібностей; особливості педагогічного впливу на формування творчої особистості молодшого школяра;

- 2) узагальнено і проаналізовано процес формування творчої особистості молодшого школяра в педагогічній спадщині В.О.Сухомлинського; виявлено якісну специфіку, естетичну і футурологічну спрямованість, концептуальну ідею, головні структурні елементи цього процесу; дано характеристику тлумаченого В.О.Сухомлинським поняття "дитяча творчість", важливих творчих якостей, головних чинників розвитку творчих якостей, оптимальних умов самовиховання творчих якостей; побудовано модель творчої особистості молодшого школяра;
- 3) вичленено і охарактеризовано основні умови формування творчої особистості молодшого школяра в педагогічній спадщині В.О.Сухомлинського (творча діяльність учителя, взаємозв'язок між розумовою і фізичною творчою працею, атмосфера емоційного комфорту) і шляхи (система уроків мислення, система читання та літературно-творчого розвитку, система трудового виховання); показано, що ці умови і шляхи пронизують весь процес виховання творчості в молодших школярів; виділено ряд ідей і чинників, які визначають їх специфіку;
- 4) виявлено високу ефективність творчого використання розроблених В.О.Сухомлинським методів, прийомів формування творчої особистості молодшого школяра у практиці сучасної школи I ступеня;
- 5) розроблено, науково обґрунтовано та експериментально перевірено систему педагогічних технологій формування творчої особистості молодшого школяра побудованої на основі педагогічної спадщини В.О.Сухомлинського;

Результати проведеного нами дослідження переконливо засвідчують правомірність висунутої нами гіпотези дослідження і дають підстави вважати, що поставлені нами завдання розв'язані, концепція дослідження є правильною, мета досягнута.

Результати нашого дослідження, розроблена нами програма курсу "Формування творчої особистості молодшого школяра (на основі педагогічної спадщини В.О. Сухомлинського)" можуть бути використані при укладанні підручників, посібників, рекомендацій та в сучасному навчально-виховному процесі учителями початкових класів.

Матеріали дослідження апробовані і в певній мірі реалізовані науковою лабораторією "Василь Сухомлинський і школа ХХІ століття", що діє при Уманському державному педагогічному університеті ім. Павла Тичини у підготовці вчителів початкових класів до здійснення особистісно зорієнтованого навчання, спрямованого на плекання творчої особистості молодшого школяра, у роботі з методичними об'єднаннями вчителів загальноосвітніх шкіл, на курсах підвищення кваліфікації.

Проведене нами дослідження не претендує на остаточне розв'язання проблеми. Перспективи подальшої наукової розвідки вбачаємо в глибокому висвітленні проблеми життєтворчості молодшого школяра та взаємозв'язку творчості і моральності в процесі створення нового. Основний зміст дисертації відбитий у таких публікаціях автора:

1. Про формування творчої особистості молодшого школяра засобами слова // Початкова школа. – 1998. – № 9. – С.22-24.

2. Уроки мислення як засіб формування творчих здібностей молодших школярів // Початкова школа. – 1999. – № 5. – С.51-53
3. В.О.Сухомлинський про виховання творчого мислення в учнів молодшого шкільного віку //Збірник наукових праць Уманського державного педагогічного інституту. – Вип. III. – Умань, 1997.– С. 74-78.
4. Розвиток ідей В.О.Сухомлинського щодо формування творчої особистості молодшого школяра на сучасному етапі // Збірник наукових праць Уманського державного педагогічного інституту / За ред. В.Г.Кузя. – К.: Міжнар. фін. агенція. – Вип. ІV. – 1998. – С. 8-13.
5. В.О.Сухомлинський про дитяче читання як невичерпне джерело творчих роздумів і міркувань // Придніпровський науковий вісник. – 1998. – №45 (112). – С.45-50.
6. Проблема формування творчої особистості молодшого школяра в педагогічній спадщині В.О.Сухомлинського //Матеріали Четвертих Всеукраїнських педагогічних читань "Василь Сухомлинський і сучасність". –Вінниця, 1997. – С.103-107.
7. Формування творчої особистості молодшого школяра на уроках математики на основі використання творчої спадщини В.О.Сухомлинського // Тези міжвузівської науково-практичної конференції "Актуальні проблеми розвитку творчої особистості в процесі вивчення математики та інформатики". –Суми, 1997. – С.52-54.
8. "Гармонія педагогічних впливів" - система формування якостей творчої особистості молодшого школяра в педагогічній спадщині В.О.Сухомлинського // Матеріали науково-практичного семінару "Виховання в сучасному освітньому просторі". – К. – Умань, 1997. – С.87-93.

9. Змістовий аналіз поняття "творчість": Матеріали міжвузівської науково-практичної конференції "Проблеми науково-технічної творчості молоді" // Наукові записки. – Ніжин, 1998. – С.13-15.
10. Дидактическая система В.А.Сухомлинского как гуманистическая технология формирования творческой личности // Материалы Международной научно-практической конференции "Новаторство как традиция отечественной педагогики". – М., 1998. – С.135-137.

Бондаренко Г.Л. Формування творчої особистості молодшого школяра в педагогічній спадщині В.О.Сухомлинського. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук за спеціальністю 13.00.01 – теорія та історія педагогіки. Інститут педагогіки АПН України, м. Київ, 1999.

Дисертаційна робота присвячена дослідженню основних особливостей сучасного психолого-педагогічного знання про творчість, творчу діяльність молодшого школяра та формування творчої особистості учня молодшого шкільного віку у педагогічній спадщині В.О.Сухомлинського. Аналізуються погляди В.О.Сухомлинського на процес, умови та шляхи формування творчої особистості молодшого школяра. Показується можливість творчого застосування ідей В.О.Сухомлинського щодо визначеної проблеми на сучасному етапі. Розроблено і експериментально перевірено систему педагогічних технологій, спрямованих на формування творчої особистості молодшого школяра на основі педагогічної спадщини В.О. Сухомлинського.

Ключові слова: творчість, діяльність, формування, система педагогічних заходів, молодший школяр.

Bondarenko G.L. The formation of the younger pupil's creative personality in the pedagogical legacy of V.O. Sukhomlinsky. – Manuscript.

The dissertation for the scientific degree of the Candidate of Pedagogical sciences on the speciality 13.00.01. – theory and history of pedagogics. Institute of Pedagogic APC of Ukraine, Kiyiv, 1999.

The thesis is devoted to the investigation of basic peculiarities of modern psychological and pedagogical knowledge on creation, creative activity of a younger pupil and the formation of the younger pupil's creative personality in the pedagogical legacy of V.O. Sukhomlinsky

V.O. Sukhomlinsky's looks on the process, conditions and ways of the younger pupil's creative personality are analyzed.

The possibilities of the creative usage of Sukhomlinsky's ideas according to the defined problem on the present stage is shown in the work.

The worked out system of pedagogical measures aimed on the formation of the younger pupil's creative personality in the pedagogical legacy of V.O. Sukhomlinsky was experimentally investigated.

Key words: creation, activity; formation, system of pedagogical measures; younger pupil.

Бондаренко Г.Л. Формирование творческой личности младшего школьника в педагогическом наследии В.А.Сухомлинского. – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата педагогических наук по специальности 13.00.01 - теория и история педагогики. Институт педагогики АПН Украины, г.Киев, 1999.

Диссертационная работа посвящена исследованию сущности понятий "творчество", "творчество младшего школьника", "педагогическое творчество" и их критериев, особенностей современного психолого-педагогического знания о творческой деятельности учеников младшего школьного возраста: этапов творческого процесса и его психологической основы; деятельности педагога, направленной на формирование творческой личности младшего школьника (условия, методы); системы общих для разных видов творчества качеств личности; "барьеров" творчества; главных путей формирования творческой личности ученика младшего возраста; рекомендаций для оптимального развития творческих способностей.

В работе анализируются взгляды В.А.Сухомлинского на процесс формирования творческой личности младшего школьника. Показываются качественная специфика и футурологическая направленность этого процесса, его концептуальная идея, главные структурные элементы; дается характеристика важных творческих качеств; оптимальных условий самовоспитания творческих качеств; характеризуется толкование В.А.Сухомлинским понятия "детское творчество", которое базируется на критериях создания учеником субъективно нового во внешнем мире и выявления нового в себе (субъективных перестроек, роста личности); построена модель творческой личности младшего школьника (за В.А.Сухомлинским), составными компонентами которой выявлены познавательный, мотивационный, эмоционально-волевой и конституционный компоненты.

В исследовании вычленяются и характеризуются главные условия формирования творческой личности младшего школьника в педагогическом наследии В.А.Сухомлинского: творческая деятельность учителя, взаимосвязь между умственным и физическим творческим трудом, создание атмосферы эмоционального комфорта. Показывается, что

главными компонентами творческой деятельности педагога В.А.Сухомлинский считал: желание работать творчески, ибо только творческий педагог сможет воспитать творца, организацию исследовательской работы, проектирование развития творческой личности ребенка, педагогическую культуру, творческую направленность учебно-воспитательного процесса и др. Взаимосвязь между умственным и физическим творческим трудом заключалась в выборе для учебно-воспитательного процесса таких видов деятельности, которые требовали бы умственных усилий, – воплощения мысли школьника в деятельность их рук, с целью создания чего-то нового. Атмосфера эмоционального комфорта предполагала создание учителем психологического состояния максимального удобства в процессе творческой деятельности учеников.

Также выявлены и проанализированы пути формирования творческой личности младшего школьного возраста в педагогическом наследии В.А.Сухомлинского: система уроков мысли, система чтения и литературно-творческого развития, система трудового воспитания. Утверждается, что система уроков мышления представляла собой процесс активного умственного труда, в котором изучались и применялись знания и развивались творческие умственные способности. Система чтения и литературно-творческого развития младшего школьника заключались в формировании активного творческого читателя, который владел бы способностью через книги усваивать жизнь и воспитывать себя, а также в развитии индивидуально-собственного творческого вида художественно-вербальной креативности. Система трудового воспитания предполагала осмысление учениками младших классов закономерностей природы, творческого характера трудовых операций, овладение умениями и навыками, создание материальных ценностей.

В работе показана эффективность использования на современном этапе развития начальной школы педагогических технологий формирования творческой личности младшего школьника, разработанных В.А.Сухомлинским.

В диссертации теоретически разработана и экспериментально проверена система педагогических мер по формированию творческой личности младшего школьника на основе использования педагогического наследия В.А.Сухомлинского. Исследование показало эффективность разработанных В.А.Сухомлинским педагогических мер на современном этапе. Проведенное исследование разрешает рассматривать предлагаемую систему педагогических мер как один из путей интенсификации учебно-воспитательного процесса в современной начальной школе Украины.

Ключевые слова: творчество, деятельность, формирование, система педагогических мер, младший школьник.